

Fredningsdokumentasjon

Historiske Trondenes

Dokumentasjon til fredningssak

Utarbeidet av Troms og Finnmark fylkeskommune 2020

Troms og Finnmark fylkeskommune
Romssa ja Finnmarkku fylkkagielda
Tromssan ja Finmarkun fylkinkomuuni

Når annet ikke er oppgitt:

Foto: Dag Magnus Andreassen, Olav Austlid og Marit Reiersen, Troms og Finnmark fylkeskommune

Innhold

Innhold.....	3	Kirkegårdsmur.....	15
1 Eiendomsinformasjon	4	Krigens kulturminner.....	16
2. Eiendom - beskrivelse av historikk og nærområde	6	Kulturminner fra kald krig.....	21
Beliggenhet.....	6	4. Plassering av kulturminnet i en større nasjonal og overordnet	
Historikk.....	7	historisk kontekst.....	22
Automatisk fredete kulturminner i fredningsområdet.....	8	Beskrivelse av kulturminnetypen.....	22
3. Beskrivelse av kulturminnene	9	Beskrivelse av historisk sammenheng og utvikling.....	22
Kulturminner fredet etter kml § 15	9	Beskrivelse av formålet med bevaring.....	23
Molo/steinvorrer i sjø og tufter etter kornmagasin og kirkestuer	9	6 Bakgrunnsinformasjon om dokumenter.....	23
Støer.....	11	Noen korte betraktninger rundt stedsnavn.....	25
Kulturminner tilhørende Trondenes prestegård	12	Litteratur:	26
Kulturminner tilhørende Trondenes kirke	14		

1 Eiendomsinformasjon

Fredningen av Historiske Trondenes omfatter hele eller deler av til sammen 11 eiendommer i Harstad kommune.

Del av Todt-leir og evakueringsleir, gnr/bnr 64/1, Trondenes kirkegård, Askeladdens ID 213321, enkeltminne ID 1-50. Grunneier: Opplysningsvesenets fond.

Del av krigsfangeleir, gnr/bnr 64/11, Ringhammer og 64/50, Trondenes kirkeområde, Askeladdens ID 174603, enkeltminne ID 1 – 59. Grunneier: Forsvarsbygg (gnr 64/11) og Opplysningsvesenets fond (gnr 64/50).

Kaianlegg fra andre verdenskrig, gnr/bnr 64/64, Trondenes historiske senter, Askeladdens ID 213234. Grunneier: Sør-Troms museum.

Kanonstilling fra kald krig, gnr/bnr 64/11, Ringhammer, Askeladdens ID 213195, enkeltminne ID 1-3. Grunneier: Forsvarsbygg.

Kanonvei, gnr/bnr 64/11, Ringhammer og gnr/bnr 64/50, Trondenes kirkeområde, Koordinater 7635593N, 563050Ø, Askeladden ID 236976. Grunneier: Forsvarsbygg (gnr 64/11) og Opplysningsvesenets fond (gnr 64/50).

Støer, gnr/bnr 64/50, Askeladden ID 278200. Grunneier: Opplysningsvesenets fond.

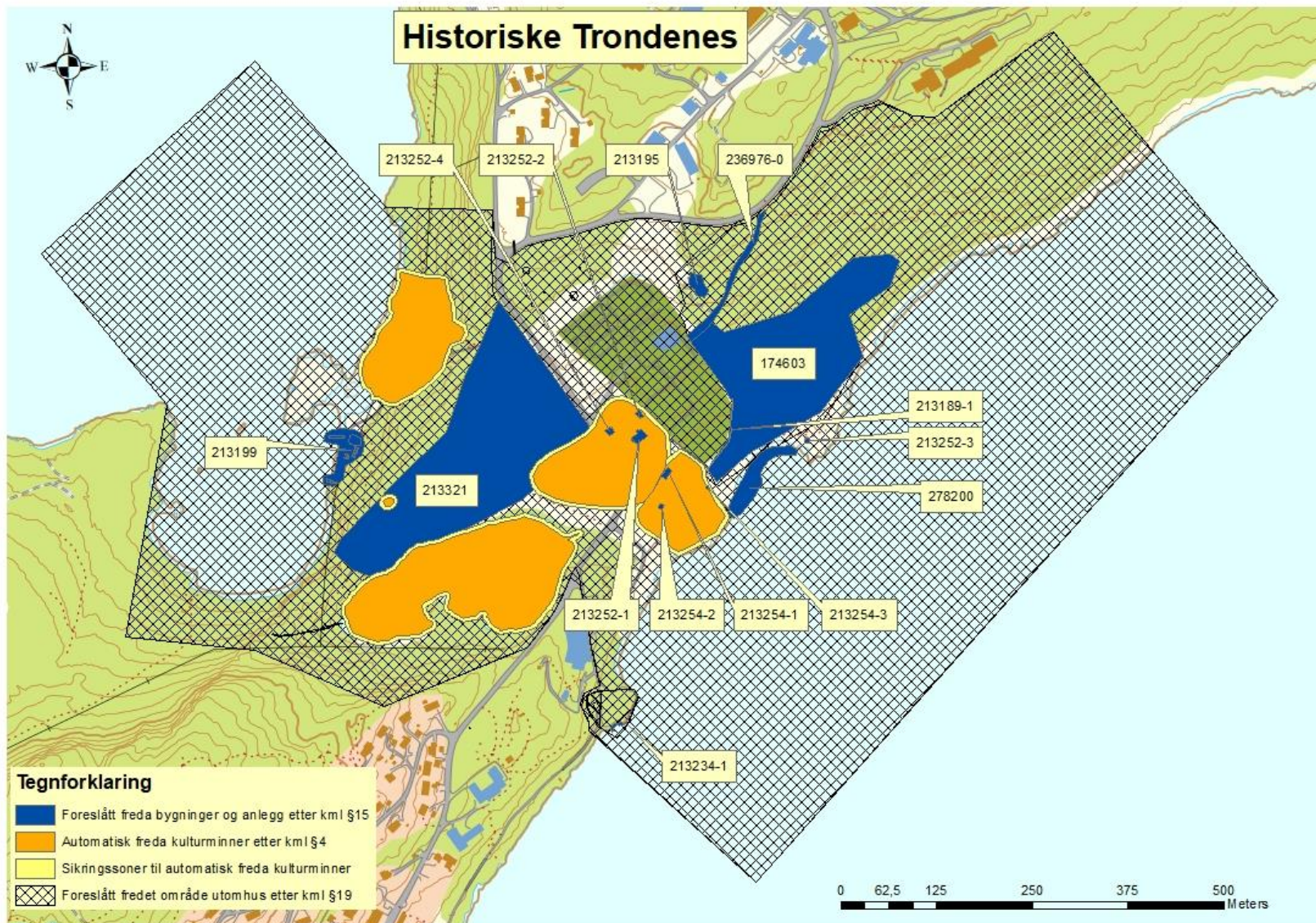
Tufter etter steinvorrer, kornmagasin og kirkestuer gnr/bnr 64/1, Trondenes prestegård, Askeladdens ID 213199, enkeltminne ID 1-4 og 6-7. Grunneier: Opplysningsvesenets fond.

Bygninger knyttet til Trondenes Prestegård, Askeladdens ID 213252 1-4, gnr/bnr 64/17 og 64/50, Stiftsgården, Bårstuen og Forpakterboligen, eies av Trondenes sogn. Naustet står på gnr/bnr 64/50 som eies av Opplysningsvesenets fond. Det hører til Prestegården, men eierskapet er ikke visstnok ikke formalisert.

Bygninger knyttet til Trondenes kirke, gnr/bnr 64/120, Askeladdens ID 213254 1-3. Kirkestua og Klokketårn m/klokker eies av Trondenes sogn. Utedo står på gnr/bnr 64/50 som eies av opplysningsvesenets fond. Det hører til Trondenes kirke, men eierskapet er ikke visstnok ikke formalisert.

Kirkegårdsmur fra nyere tid, gnr/bnr 64/120 og 64/50, Askeladden ID 213189. Grunneier: Trondenes sokn (gnr 64/120) og Opplysningsvesenets fond (gnr 64/50).

I tillegg inngår følgende eiendommer i § 19 fredningen:
Gnr 64/1/2, Trondenes prestegård, Grunneier: Harstad kommune
Gnr 64/56, adkomstveg. Grunneier: Forsvarsbygg
Gnr 64/86, offentlig veg. Grunneier: Troms og Finnmark fylkeskommune
Gnr 64/121. Grunneier: Opplysningsvesenets fond
Gnr 64/122. Grunneier: Harstad kommune

Fredningskart utarbeidet av Riksantikvaren og Troms og Finnmark fylkeskommune

2. Eiendom - beskrivelse av historikk og nærområde

Beliggenhet

Området ligger ved foten av Trondeneshalvøya der terrenget er på sitt smaleste mellom Bergsvågen og Harstadsjøen. For fredningsområdet er det ingen private eiere.

Innenfor foreslåtte fredningsområde ligger Laugen landskapsvernområde med dyrelivsfredning. Landskapsvernområdet strekker seg fra sjøen i Altevågen/Sølvskivågen i vest og rommer hele Laugen, ferskvannet i øst.

På kollen mellom Laugen i sør og Altevågen i nord lå leiren for den paramilitære *Organisasjon Todt* under Andre Verdenskrig. Organisasjon Todt organiserte og hadde ansvaret for byggingen av Batterie Theo/Trondenes fort. I forbindelse med internering av internt fordrevne flyktninger etter brenning av Nord-Troms og Finnmark ble leiren tatt i bruk som evakueringsleir. Kulturminnet ID 213321 har med andre ord hatt to klart adskilte bruksfaser.

Historikk

Sentralt i Trondenes sin historie står Bjarkøyætta og Asbjørn Selsbane fra Trondenes. Navnet Selsbane fikk han etter å ha drept Tore Sel som året før hadde beslaglagt et lass med korn som Asbjørn skulle frakte nordover. Asbjørn ble siden drept av en av kong Olavs menn. Asbjørns lik skal være kommet hjem til Trondenes. Historien om Asbjørn kulminerer med drapet på Olav Haraldsson (den Hellige) på Stiklestad og er i så måte en svært viktig del av Norges historie.

Like sentralt i både historien og i landskapet står middelalderkirka på Trondenes. Kirkas rolle som maktfaktor er utvilsom, og den har

Kilde:

<http://www.arcgis.com/home/item.html?id=d35162061afc46eab1fe0e80098f59ec>

Hentet fra Lars Erik Narmo rapport 2013

også hatt ei sentral rolle som kulturell grensefestning mot nord og øst. Den kristne kulturarven har også hatt, og har fremdeles stor betydning for Trondenes. Alle stående bygninger som foreslås fredet kan relateres til kirka og prestegården.

Foruten middelalderkirka er det andre verdenskrig som har satt sine tydeligste spor på Historiske Trondenes. I forbindelse med bygging av Trondenes fort/batteri Theo, som en del av Atlanterhavsvollen/Festung Norwegen, ble det etablert en fangeleir for krigsfanger nord for kirka. Her var det hovedsakelig sovjetiske fanger som utførte tvangsarbeidet. Vest for kirka, ved det lille vannet Laugen (som på

slutten av vikingetida skal ha vært åsted for kristen dåp), ble leiren for den paramilitære organisasjon Todt etablert. Her hadde ingeniørene og byggelederne tilhold under etableringen av Trondenes fort. Ved krigens slutt ble det etablert evakueringsleir her for deler av befolkningen som ble tvangsevakuert fra Nord-Troms og Finnmark. På det meste bodde det over 1000 mennesker her, og leiren hadde alle funksjoner et lite samfunn trenger, som skole, brannkorps, politi, bakeri, butikker, kommunestyre m.m. Evakueringsleiren ble formelt avviklet i 1951.

Automatisk fredete kulturminner i fredningsområdet

Innenfor fredningsområdet ligger det seks gravhauger/ røyser, to nausttufter, to tradisjonslokaliteter, gårdshaug, middelalderkirke, samt flere løsfunn. De automatisk fredete kulturminnene i området er ikke utsatt for annen skade enn tidligere antikvarers/ arkeologers undersøkelser og for enkelte manglende skjøtsel. Den intensive bruken av området i perioden 1940-51 kan imidlertid ha forårsaket mindre skader på en av gravhaugene, den såkalte Selsbanehaugen.

- Askeladdens ID 85673: Kirke, kirkegård og kirkegårdsmur fra middelalder
- Askeladdens ID 68483: Gårdshaug med ruin (jordkjeller) fra middelalder
- Askeladdens ID 134282: Laugen, tradisjonslokalitet
- Askeladdens ID 68482: Nausttufter, gravrøyser og tradisjonslokalitet
- Askeladdens ID 59384: Gravrøys «Selsbanehaugen»

I tillegg er det også ikke-fredete kulturminner innenfor fredningsområdet:

- Askeladdens ID 15457: Løsfunn fra bronsealder, fjernet
- Askeladdens ID 180672 Løsfunn (metalldetektor), fjernet
- Askeladdens ID 180925 Løsfunn (metalldetektor), fjernet

3. Beskrivelse av kulturminnene

Kulturminner fredet etter kml § 15

Molo/steinvorrer i sjø og tufter etter kornmagasin og kirkestuer

Tuft etter kornmagasin gnr/bnr. 64/1 Askeladden ID 213199–1

Nødsårene mellom 1807 og 1814, blant annet som følge av Napoleonskrigene, førte til kornmangel i Norge. På sommertinget i Breivika (8-10 km sør for Trondenes) ble det i 1811 vedtatt å opprette et kornmagasin for sikre seg mot lignende situasjoner. Magasinet ble tømret i 1812 og skulle ha plass til 500 tønner korn. Det er mest sannsynlig tufta etter dette kornmagasinet som ligger innenfor Altevågholmen.

Ordnningen ble ingen stor suksess, og opphevet i 1849. Kornmagasinet ble bygget noen få titalls meter fra nausttufta som mest sannsynlig rommet Asbjørn Selsbanes skip som ble brukt for å hente korn under kornmangelen i jernalderen.

Tufter etter tre kirkestuer, gnr./bnr. 64/11 Askeladden ID 213199 enkeltminne ID 2-4 (fra nord til sør)

Like sør for tufta etter kornmagasinet finnes flere mindre forsenkninger i terrenget, rundt 3 x 4 meter store, rundt 0,4 – 0,5 meter dype. Disse er tolket å være tufter etter kirkestuer som ifølge skriftlige kilder skal ha ligget i Altevågen. Det skal også ha ligget kirkestuer like sør for Trondenes kirke men disse er ikke mulig å gjenfinne. Kirkestuene i Altevågen skal ha tilhørt gårdene Indre Elgsnes, Ytre Elgsnes og Røkenes. Sør for kirka skal gårdene Tovik, Breivik og Breistrand ha hatt sine kirkestuer. Kirkestuene er ikke datert, men en kan anta at kirkestuene var i bruk på 1800-tallet og var vanlig i bruk til rundt 1900.

Tuft etter kornmagasin

Kirkestuetufter. Foto: Bård Andreassen © Riksantikvaren

Rester etter to moloer/steinvorrer i sjø, Askeladden ID 213199-6 - 7 (fra nord til sør)
Steinvorrer på hhv. 2 x 21 meter og 3 x 14 meter. I fjæresonen nord og sør for kornmagasinet og kirkestuetuftene går det to steinvorrer som klart avgrensner strandsonen. Vorrerne fremstår som tydelige kulturminner som strukturerende elementer i kulturlandskapet selv om de er noe sammenraste. Det er usikkert når disse ble anlagt.

**Oversiktsbilde -Molo/steinvorrer i sjø, kornmagasin og kirkestuetufter. Foto: Foto: Bård Andreassen
© Riksantikvaren**

Del av sydligste av to moloer/steinvorrer

Støer

Støer Askeladden ID 218200

I fjæra nordøst for Trondenes kirke er det synlige rekker av stein som antas er rester av støer. Ei stø er i seg selv vanskelig å datere, men dette stedet er den mest nærliggende lendinga til Trondenesgården og muligheten for at støer her har hengt sammen med naust i hele gårdens historie er klar.

Støene viser seg som store og for flere båter. Nedre deler er «aura opp» og landhevinga har gjort at rullesteinsstranda nedenfor blokkerer åpningen. Den har høy alder og sjøen har gjort en god jobb med å bringe den tilbake til naturen.

Støene ved naustet på Trondenes, som er de tydeligste, må av flere grunner være blant de yngre, men like viktige.

Dette er et stykke fjære med omfattende bruksspor som både har sammenheng med gårdsdrifta på Trondenes og med trafikken til og fra kirka.

Støende mellom naustet og Trondenes kirke. Bilde til venstre er tatt fra naustet og mot Trondenes kirke i sørvest. Bildet til høyre er tatt fra kirka og mot naustet i nordøst.

Kulturminner tilhørende Trondenes prestegård

Stiftsgård, gnr/bnr. 64/17, bygningsnr. 12474814, Askeladden ID 213252-1

Bygningen skal være oppført i 1869. Huset ligger sammen med jordkjelleren og Bårstua på gårdshaugen like ovenfor Trondenes kirke. Bislaget ble bygd i 1983/84 og en utgravning i den forbindelse har konstatert husrester med datering til ca. 200 BC.

Bygningen står på en kraftig steinmur, muligens med deler fra middelalder. Under midten av huset er det full kjeller. Utvendig er bygningen i nær opprinnelig stand. Det meste av panel, vinduer og detaljering ser ut til å være fra byggetidspunktet. På taket ligger i dag glaserte teglsteinspanner. Innkledning av utstikk og raftekasser tyder på at taket er lagt om og muligens isolert.

Stiftsgården

Bårstue, gnr/bnr. 64/17 bygningsnr. 190432637, Askeladden ID 213252-2

Bårstua skal ifølge Sefrak-registreringen være oppført sist på 1800-tallet, men dateringen er usikker. Opprinnelig funksjon skal ha vært stabbur. I dag er huset innredet og tatt i bruk som bolig.

Hjørnekasser og innkassing av lafting midt på veggen tyder på at den delen som i dag er stue er tømret, mens kjøkkendelen og loftet sannsynligvis er oppført i bindingsverk. Innvendig på veggene i stua er det også synlig tømmer. Bygningen står i dag på stabber av betong.

Veggene er utvendig panelt med et liggende faspanel med not og fjær, med unntak av gavlveggen mot nordvest der det er tømmermannspanel. Taket er tekket med firkantskifer (diagonal). Relativt store takutstikk med profilerte avslutninger på åser og profilerte stikksperrer er tydelig sveitserstilinspirert og sannsynliggjør dateringen mot slutten av 1800-tallet.

Bårstua ved Stiftsgården

Naust, bygningsnr. gnr/bnr. 64/17. 190448673, Askeladden ID 213252–3

Bygningen er lagt inntil et berg som danner en naturlig beskyttelse/vorr for støa mot vind fra øst. På den andre siden har det vært en oppmurt vorr som i dag er ødelagt. Naustet skal ifølge Sefrak-registreringen være oppført rundt 1880. På registreringstidspunktet i 1992 ble det registrert et begynnende forfall. Det er i løpet av de siste årene gjort et større istandsettingsarbeid på bygningen der hovedkonstruksjonen i all hovedsak er beholdt og til dels utbedret og forsterket, mens alt panel og takteking er skiftet. Det er også laget nye dører.

Naustet

Forpakterbolig, gnr/bnr. 64/17. Bygningsnr. 12474822, Askeladden ID 213252–4

Den tidligere forpakterboligen brant ned i 1930. Dagens bygning skal være satt opp samme år. Huset er oppført i to etasjer og har full kjeller. Bygningen er kledd med tømmermannspanel. Taket er tekket med firkantskifer. Takutstikkene er relativt små og detaljeringen for øvrig er beskjeden. Over vinduene er det profilerte overstykker. Vinduene i trappa og på loftet er buet i overkant. Dette gjelder også omramningene. Alle vindusrammene har gjennomgående sprosser og 6 ruter. Inngangsdøra er skiftet ut. Over døra er det et buet overstykke (vannbord).

Stilmessig kan vel huset best karakteriseres som en enkel variant av norsk panelstil fra tidlig 1900-tall. Bygningen er ikke gjennomgått/registrert innvendig. Ytre hovedmål er 6,98 meter x 8,39 meter. Inngangspartiet måler 1,5 x 3,36 meter. Ved siden av forpakterboligene er det i senere tid oppført et nytt bygg som inneholder en transformatorstasjon og et lager for utstyr til kirkegården. Denne bygningen omfattes ikke av fredningen.

Forpakterboligen

Kulturminner tilhørende Trondenes kirke

Kirkestua, gnr/bnr. 64/120. Bygningsnr. 13087237, Askeladden ID 213254–1
I følge Sefrak-registreringen skal bygningen være oppført i 1867.

Det ble skiftet vinduer og lagt nytt gulv i 1989. Takkonstruksjonen er også forsterket med en innlagt stålbjelke som bjelkelaget er festet til. Under nordre del er en liten kjeller. Det er lagt ut mineralull på loftet.

Kirkestua

Klokketårn m/klokker, gnr/bnr. 64/120. Bygningsnr. 190432629, Askeladden ID 213254–2

Klokketårnet skal ifølge Sefrak-registreringen være oppført rundt 1880. I første etasje er det i dag innredet toaletter. I andre etasje er det opphengt to klokker. Den ene fra 1856, den andre fra år 1500, men omstøpt to ganger – i 1747 og i 1791.

Bygningen er kledd med et vestlandspanel med kantprofil nede. Taket er tekket med spon (flis).

Klokketårn

Utedo, gnr/bnr. 64/120. Bygningsnr. 190447855, Askeladden ID 213254–3
I følge Sefrak-registreringen skal huset være oppført rundt 1880, og dagens vegger kan være påstøp på et eksisterende bygg. Vi stiller oss noe tvilende til denne tolkningen. Ut fra tilgjengelig fotomateriale ser det ut for at bygningen har kommet på plass en gang i mellomkrigstiden.

Bygningen har vegger av betong med spor etter bordforskaling både inne og ute. Taket har torvtekkning. Opprinnelige innervegger er fjernet (spor i vegg og tak).

Utedo

Kirkegårdsmur

Kirkegårdsmur gnr/bnr. 64/120, Askeladden ID 213189–1

Kirkegårdsmur rundt sørøstre del av nyere tids kirkegård ligger på det nærmeste ca. 8 meter nordøst for middelalderkirkegården. Muren ligger innenfor fredningsgrensen og foreslås fredet etter kml § 15.

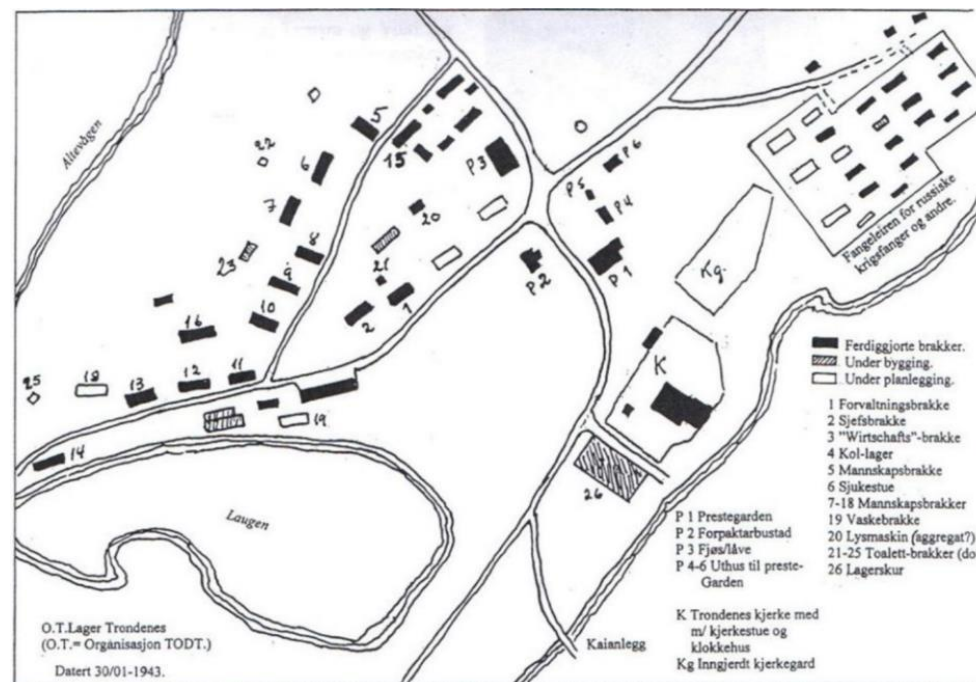

Kirkegårdsmur

Krigens kulturminner

Planskisse som viser bygninger av leirene på Trondenes. Dersom skissen viser bygninger som har stått samtidig, må denne være gjort før brenningen av fangeleiren i 4. juli 1946. Planskissen er udatert. Kilde: Sør-Troms museum

Skisse av fangeleir og org. Todt-leir, datert 30/01-1943. Kristian Floer 2006

Krigsfangeleir, gnr./bnr. 64/11 og 64/50 Askeladden ID 174603 enkeltminne-ID 1-59

Fredningen omfatter rester etter fangeleiren med blant annet grunnmurer, trapper, støttemurer, fundamenter, veier, hustufter, brønner, grøfter, avfallsdyngge, appellplass, gravplass og minnesmerke og andre strukturer etter leiren, både under og over jordoverflaten. Se vedlegg I med oversikt over kulturminner registrert i felt. Det utelukkes ikke at det kan komme flere kulturminner til allerede registrerte.

Leiren ligger 200 meter nordøst for Trondenes middelalderkirke. De første sovjetiske krigsfangene kom trolig til Trondenes i oktober 1941. Det er usikkert eksakt når leiren ble bygget, men den registrerte leiren er trolig etablert senest høsten 1942. De første fangene bodde sannsynligvis i midlertidige leire. Høsten 1942 og våren 1943 var leiren underdimensjonert med minst tre fangebrakker og en latrine i forhold til et fangetall mellom 1103 – 1287 personer. Leiren var imidlertid fullt utbygget til denne kapasiteten i løpet av sommeren 1943. Deretter, engang i perioden mellom mars og oktober 1944, ble leiren vesentlig redusert i areal. I nordøstre enden av leiren ble ledige fangebrakker ombygget til annet formål. I sørvestre halvdel ble ledige brakker stående tomme, dels også revet.

Underdimensjoneringen av leiren med minst tre fangebrakker og en latrine i forhold til fangetallet høsten 1942 – våren 1943 underbygger andre kilder som dokumenterer at tyskerne behandlet fangene spesielt ille nettopp på den tiden.

Fangeleiren på Trondenes var en underleir av Stalag 330 (Stalag = Stammschafts-lager, dvs. leir for menige soldater). Stalag 330 ble opprettet i Alta i august 1941 og flyttet til Beisfjord høsten 1944 (Stokke 2011).

Fangekortene, så langt Trondenes Museum har oversikt, viser at fangene på Trondenes tilhørte 1. og 3. kompani av 186. bataljon. Tyskerne foretok en stikkprøve 20. mai 1943 som viste 381 døde/51 syke av 1000 fra 1. kompani og 449 døde/84).

*Dronebilde over krigsfangeleir "Rusekirka" sees i bildet nede til høyre.
Foto: Foto: Bård Andreassen © Riksantikvaren*

Brenning av fangeleiren 4. juli 1946. Arkivfoto: TD.F-12675

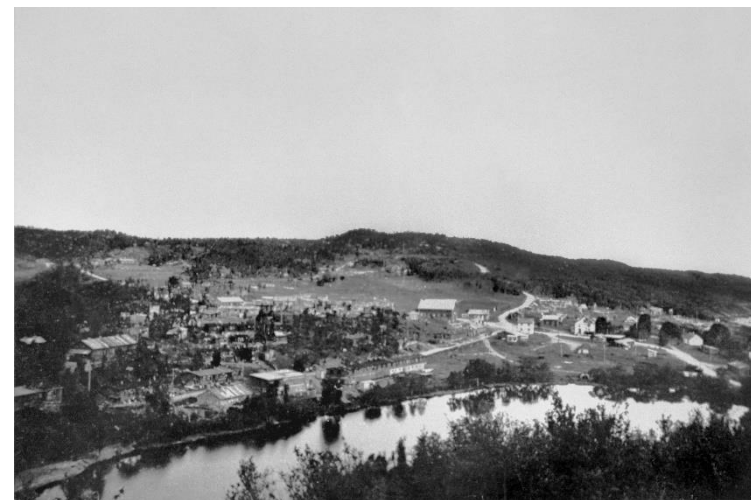
Todt-leir/evakueringsleir, gnr./bnr. 64/1 Askeladden ID 213321, enkeltminne-ID 1-50

Fredningen omfatter rester etter Todt-/evakueringsleiren, med blant annet grunnmurer, trapper, støttemurer, fundamenter, veier, hustuffer, brønner, grøfter, tufter, stier og andre strukturer etter leiren, både under og over jordoverflaten. Se vedlegg II med oversikt over kulturminner registrert i felt. Det utelukkes ikke at det kan komme flere kulturminner til allerede registrerte.

På kollen mellom Laugen i sør og Altevågen i nord lå leiren med forlegning for den paramilitære Organisasjon Todt under andre verdenskrig. Organisasjon Todt organiserte og hadde ansvaret for byggingen av Batterie Theo/Trondenes fort i perioden 1942-45.

Leiren fungerte også som evakueringsleir for den internt fordrevne befolkningen fra Finnmark og Nord-Troms i perioden 1945-51. I forbindelse med internering av evakuerte etter brenning av Nord-Troms og Finnmark ble leiren tatt i bruk som evakueringsleir. Denne delen av leiren kan ha en utstrekning også over på østsiden av Trondenesveien.

Kulturminnet ID 213321 har med andre ord hatt to klart adskilte bruksfaser.

Bilde: Arkivfoto: TD.F-00316

*Todt-leir og Evakueringsleir, tatt mot sør. Foto: Bård Andreassen
© Riksantikvaren*

Kaianlegg, gnr./bnr 64/64, Askeladden ID 213234-1

Fredningen omfatter opprinnelig kaifront, bygget av naturstein og betong. Senere påstøpt betongdekke mot øst inngår ikke i fredningen.

Kaianlegget ble bygget for å motta store maskin- og kanondeler ved bygging av Batterie Trondenes. Nordre og søndre del av kaia har fortsatt original front. Mot øst (hovedfront) er det bygget nytt, overhengende betongdekke for mottak av sprenglegemer i forbindelse med opprydding etter krigen. Mottaket av tunge maskin- og kanondeler foregikk på kaias sørside. Her er kaifronten formet for mottak av lekter. På fire betongsøyler i sjøen utenfor gikk skinner for traverskran slik at lastelekteren kunne legge til med front mot kaia mellom betongsøylene og under krana. Med dette kunne delene heises rett opp og fraktes inn på land ved hjelp av krana som gikk på skinner.

Opprinnelig kaifront er 1,5-3 x 71 meter. Kaifronten er bygget av større sprengstein og betong. Enkelte steiner har rast ut og ligger på sjøbunnen utenfor. Hovedinntrykket er at kaia er i vedlikeholdsmessig i brukbar stand.

Traverskran på steinkaia, 1942-43. Arkivfoto: TD.F-08257

Kaianlegget i dag. I front ser vi den gjenværende betongsøyla. Foto: Bård Andreassen © Riksantikvaren

Kanonvei, gnr./bnr. 64/11 og 64/50. Askeladden ID 236976

Fredningen omfatter rester etter den opprinnelige veien som førte opp til Trondenes fort. Opprinnelig gikk veien fra kaia og mot kanonstillingene. Det meste av veien er borte, blant annet ved etablering av kirkegården. Sporene etter veien ses i terrenget fra kirkegårdens østside og mot nordnordøst, forbi sørøst-siden av kanonstillingen.

Veien ble benyttet til å frakte opp utstyr til kanonene.

Spor etter kanonvei

Kanonvei sees som en "gate" i skogen. Bilde tatt med drone. Foto: Bård Andreassen © Riksantikvaren

Kulturminner fra kald krig

Kulturminnet ble anlagt i 1953.

Bunker ID 213195-1

Tre innganger fra nordøst, hovedrommet er gjenmurt, usikker utstrekning.

Maskingeværstilling ID 213195-2

Fremstår som en rund jernkuppel. Gjenmurt inngang.

Kanonstilling, ID 213195-3

Like ovenfor krematoriet på Trondenes ligger det en 10,5 cm kanon (SKC/32) som kan knyttes til kald krig. Denne ble bygget i 1953 som en del av «havneforsvaret» til Harstad. Det skulle egentlig bygges tre slike kanoner, men bare to ble fullført. Plasseringen av kanonen leder en til å anta at den var ment som nærforsvar for Trondenes fort.

*På bildet vises bunker, maskingeværstilling, kanonstilling og deler av kanonveien.
Foto: Bård Andreassen © Riksantikvaren*

Kanonstilling

Maskingeværstilling

Inngang til bunker eller maskingeværstilling til høyre

4. Plassering av kulturminnet i en større nasjonal og overordnet historisk kontekst

Beskrivelse av kulturminnetypen

Fredningen omfatter en krigsfangeleir og Todt-leir (først tysk mannskapsleir)/evakueringsleir (også kalt Finnmarksleiren). Krigsfangeleiren er delvis ryddet fram etter nesten 70 års gjengroing. Området skjøttes i dag av Sør-Troms Museum, som også har tilrettelagt anlegget for publikum gjennom skilting og opparbeiding av gangsti. Grunnmur og betongsåler viser hvor hus, brakker og vaktårn har stått. Her finnes også grøfter, veier, gjerdefundamenter og mye mer som gjør anlegget godt lesbart i terrenget. Leiren har svært høy pedagogisk verdi, og det drives aktiv formidling av krigshistorie på området.

Todtleiren/evakueringsleiren er delvis nokså overgrodd, mens en del av området er skjøttet gjennom beiting av oksekalver og villsau. En rekke grunnmur, betongsåler, stein- og betongtrapper, veier og grøfter viser strukturen i leiren. Ifølge historiske foto har leiren hatt en rekke større og mindre bygninger som det er vanskelig å finne identifiserte spor etter, delvis på grunn av gjengroing og delvis fordi bygningene har hatt lette fundamenter, siden de var ment å være midlertidige.

Stående bygninger som omfattes av fredningen er alle knyttet til kirken eller prestegården. To av bygningene har trolig murer/fundamenter som strekker seg tilbake til middelalderen. De fleste bygningene står på en gårdshaug som trolig har vært i vekst siden jernalderen.

Kirkegårdsmurene er viktige strukturelle elementer i landskapet og markerer et tydelig skille mellom det profane og det hellige Trondenes. Andre kulturminner som omfattes av fredningen er ei

tuft etter kornmagasin fra tidlig 1800-tallet, tufter etter kirkestuer, en kanon fra etterkrigstida (kald krig) og et kaianlegg fra andre verdenskrig.

Beskrivelse av historisk sammenheng og utvikling

På Historiske Trondenes er alle perioder fra bronsealder til og med kald krig representert, med stor grad av kontinuitet.

Historiske Trondenes representerer jernalderhistorie med nausttufter og gravrøyser som kan knyttes til konkrete hendelser i Snorres kongesagaer. Videreførelsen av området som et maktsenter manifesteres i kirkebygningen som tok form utover middelalderen. Like sentralt i både historien og i landskapet står middelalderkirka på Trondenes. Kirkas rolle som maktfaktor er utvilsom, og den har også hatt en sentral rolle som kulturell grensefestning mot nord og øst. Gårdshaugens mektighet vitner om høy aktivitet og kontinuitet i bosettingen her. Området har gjennom jernalderen og middelalderen vært et sentralt og strategisk viktig område på nasjonalt nivå, og kan betraktes som ei nasjonal og kulturell grensefestning gjennom flere hundre år. Praktfunn fra bronsealderen viser dessuten at området har hatt betydning også lengre tilbake i tid.

Krigshistorie og etterkrigshistorie representeres tydeligst av fangeleiren og flyktningeleiren og setter området i et internasjonalt lys. Trondenes fort inngikk i Atlanterhavsvollen/ Festung Norwegen og var ment å skulle sikre blant annet Narvik havn og utførsel av jernmalm. Etter krigen overtok det norske forsvaret området som en fortsatt strategisk/ taktisk viktig forsvarsskanse i nord, samt øvingscenter.

Kulturminnene fremstår som tydelige og lite skadet, og sammen innehar de et kunnskaps-, kilde- og opplevelsespotensial som det knapt kan finnes sidestykke til i nasjonal sammenheng.

Kulturminnene viser til en kontinuitet i bruken av området som et svært strategisk/ taktisk viktig område i nasjonal og internasjonal sammenheng gjennom to tusen år.

Beskrivelse av formålet med bevaring

Formålet med fredningen er å bevare det unike og helhetlige kulturmiljøet på Trondenes som består av kulturminner fra bronsealder, jernalder, middelalder, samt nyere tid representert med bygninger, anlegg og ruiner fra 18- og 1900-tallet, andre verdenskrig, etterkrigstid og kald krig i et område som er lite endret siden middelalderen.

For ruiner og stående bygninger er det viktig å bevare opprinnelige konstruksjoner, rominndeling, bygningsdeler og overflater innvendig der disse fortsatt finnes.

Fortet på Trondenes er planlagt fredet av Riksantikvaren i samarbeid med Nasjonale Festningsverk, jf. Forsvarets landsverneplan. Fredningen av historiske Trondenes og fredningen av fortet har nær sammenheng med hverandre, da mange av de strukturene som nå foreslås fredet, har direkte tilknytning til etableringen og byggingen av fortet. Både krigsfangeleiren og Organisasjon Todts leir ved Laugen har direkte relasjon til Trondenes fort.

Det er viktig å bevare historiene de fysiske kulturminnene forteller, som spor etter viktige nasjonale og internasjonale hendelser.

Formålet med å frede et område rundt de automatisk fredete og vedtaksfredete kulturminnene (kml § 19) er å sikre helheten i et kulturmiljø med stor tidsdybde, bevare virkningen av kulturminnene i sitt miljø, og å sikre mot tiltak og inngrep som vil kunne virke skjemmende på kulturminnene og kulturlandskapet.

Dette er også bakgrunnen for fredning av sjøgrunnen mot nordvest og sørøst. I disse sjøområdene er det dessuten stort potensial for funn av kulturminner og gjenstander.

6 Bakgrunnsinformasjon om dokumenter

Områdets kulturhistoriske verdi har lenge vært kjent, og forslag om fredning er på ingen måte nytt. En stor gravhaug i området har på folkemunne gått under navnet «Selsbanehaugen». Da Tromsø Museums første bestyrer for de historiskantikvariske samlinger, Hans Th. Winther, besøkte området i 1874, ble haugen vurdert å ha godt potensial for funn av oldsaker, men dens størrelse og vakre beliggenhet gjorde at fredning var å anbefale fremfor utgraving. Dette var før kulturminnene fikk et formelt vern gjennom *Lov om Fredning og Bevaring af Fortidslevninger* i 1905 og i en periode man var mer opptatt av å avdekke gravenes oldsaker enn å bevare. Dette sier noe om hvor høyt vedsatt Selsbanehistorien var allerede for 140 år siden.

«Haugen turde forsaa vidt nok love Udbytte, men dens Størrelse og vakre Beliggenhed anbefaler maaske snarere Fredning» (Winther 1874:94)

Forslag om ei større områdefredning ble lansert i 1937 av læreren (seinere professor) Martin Strømnes gjennom ideen om å bygge et «nordnorsk Maihaugen» i Trondenes – laugenområdet. Tanken var da å samle eldre bygninger i dette området og å bygge opp en representasjon av Nord-Norge i miniatyr. Samtidige trusler om nye veier i området og tomtespekulasjoner gjorde at prosjekteringen hastet. I en avisartikkel skriver Strømnes:

«Vi må straks gå i gang med å få området freda. Og slik alt ligg til er det berre å ta fatt, få området kartlagt og

planlagt i store drag, så vil det gli lett gjennom administrasjonen.» (Eidnes 1995:48)

I 1940 kom krigen til Trondenes og satte en effektiv stopper for det videre arbeidet som var tuftet på Strømnes sine ideer. Tanken om fredning sluknet imidlertid ikke. I 1965 lanseres nye tanker om utvikling og tilrettelegging av Trondenesområdet med tanke på dets antikvariske verdier. Man har da innskrenket ideen noe, og nå ønsker man å etablere et bygdetun her. Under arbeidets gang får området besøk av Norsk Kulturråds Fornminneforening (i september 1966) som da befarte alle kjente faste fornminner i kommunen. I rapporten som forelå etter befaringen heter det blant annet:

«Området ved Trondenes kirke hører til de klassiske fornminnelokaliteter i landet (...) da området rundt kirken og fornminnene i Altevågen må betraktes under ett som et samlet fornminneområde, er det viktig å finne frem til en løsning slik at denne enheten ikke blir brutt. Med i denne sammenheng hører blant annet det lille tjernet ved kirken, Laugen, hvor ifølge sagnet de første kristne i Nord-Norge ble døpt, samt det rike funnområdet omkring og ovenfor kirken og prestegården. (...) det pekes på viktigheten av å bevare hele det nevnte fornminneområdet som en enhet, da man her står overfor et rikshistorisk monument på høyde med Borre og Avaldsnes». (Eidnes 1995:50)

I selve «Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner» fra Norsk kulturråd (1967:85) står det å lese:

«Altevågen på Trondenes, Harstad by, Troms, er et område hvor vi har 2 nausttufter, 27 og 31 m lange og 3 gravrøyser fra vikingtid refererende seg til Snorres beretning om Asbjørn Selsbane. Tross byens nærhet er

området sjeldent uberørt, og det er meget vakkert. (...) Altevågen er forøvrig en del av et større område, som omfatter hele Trondenes prestegårds eiendom. Her har vi den middelalderske steinkirke, landsdelens fornemste arkitektoniske minnesmerke fra middelalderen og dessuten ruiner av festningsverker fra 1300-årene. Så er det ruinene ved selve prestegården, delvis utgravde, men i dag ikke synlige over jorden. De er formodentlig vesentlig fra 1600-årene, og prestegårdens nåværende våningshus er absolutt verdt en bygningsfredning. (...) Sett under ett danner Trondenes-området et nasjonalt minne på linje med Borre og Stiklestad og bør behandles som sådant.» (Norsk kulturråd 1967:85)

Den 17. juli 1985 forelå et ferdig forslag til fredning over et kultur- og landskapsområde på Trondenes. Forslaget, som er signert Tromsø Museum (Munch) og Fylkeskonservatoren i Troms (Munch), omtaler også ei befarings av Riksantikvaren i 1984 der diverse spørsmål skal ha blitt avklart. I dette fredningsforslaget omtales også krigsrelaterte kulturminner fra 1940-45, samt kulturlag fra nyere tid. Heller ikke denne gangen ble fredningen effektivt.

I 1995 opprettet Fylkesmannen i Troms Laugen landskapsvernomsråde med dyrelivsfredning. Dette ble gjort med bakgrunn i vurdering av landskapet som et av de nasjonalt viktige kulturlandskapene i fylket.

I 2005 gikk Riksantikvaren og Miljøverndepartementet ut med invitasjon til hele landet om å komme med søknader til pilotprosjekter knyttet opp mot et nasjonalt verdiskapingsprogram på kulturminneområdet, jf. Stortingsmelding 16 (Leve med kulturminner). Trondenes ble da valgt å kunne representere Troms,

sammen med to andre forslag. Ingen av forslagene fra Troms ble da valgt ut.

I 2008 sendte Fylkesmannen i Troms forslag til Statens landbruksforvaltning om to områder i Troms til det nasjonale prosjektet *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Foreslåtte områder var da Trondenes i Harstad kommune og Skardalen i Kåfjord kommune. Trondenes ble ikke valgt.

Fangeleiren fra andre verdenskrig nord for Trondenes kirke ble i 2011 og 2012 ryddet frem for tilrettelegging etter mange års gjengroing. Med dette framkom på nytt ønsket om å få fredet fangeleiren og et område rundt denne. Behovet for ytterligere fredning av områder rundt tidligere kjente automatisk fredete kulturminner ble også vurdert. Ei helhetsvurdering av kulturminnene i området (både automatisk fredete og nyere tids kulturminner) er bakgrunnen for den avgrensingen av området som er foreslått ved seneste varsel om oppstart av fredningen.

Vår vurdering av området er den samme som i 1966 og 1985; Området må betraktes under ett, som et samlet fornminneområde som ikke må brytes opp. Forslaget til hvilket område som skulle fredes ble supplert med krigsrelaterte kulturminner som man trolig ikke vurderte verdien av i 1966 eller 1985, nemlig flyktingeleiren som ble etablert her etter krigen, som skulle huse de evakuerte fra Nord-Troms og Finnmark. Flyktingeleiren ble anlagt i de samme bygningene som Organisasjon Todt benyttet under etableringen av Trondenes fort men det ble også reist en rekke nye bygninger/ brakker i forbindelse med etableringen av flyktingeleiren. En kanon fra etterkrigstida representerer kontinuiteten i betydningen av Trondenes som et taktisk viktig område også gjennom den kalde krigen. Tufter etter et kornmagasin og kirkestuer er et ytterligere supplement til fredningen av Historiske Trondenes.

Foruten omtalte kulturminner som foreslås fredet etter kml § 15, innehar området flere legalfredete kulturminner etter kml § 4 fra bronsealder, jernalder og middelalder. Fredning etter kml § 19 skal sikre alle kulturminnene mot tiltak som kan virke skjemmende for kulturminnene, samt sikre den lesbare sammenhengen mellom disse slik de framstår i dagens landskap og beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til kulturmiljøet.

I utgangspunktet ble det foreslått å fremme ei fredning etter kml § 20, siden beskyttelse av området som sådan vurderes som essensiell, og med tanke på områdets kompleksitet og tidsdybde (jf. Holme 2001 bind II:175). Riksantikvaren har i brev av 3.4.2013 (svar på varsel om oppstart for fredning) ikke funnet grunnlag for anvendelse av kml § 20 i denne saken.

Historiske Trondenes er av svært høy nasjonal historisk interesse. Få andre kulturmiljø kan vise til tilsvarende kontinuitet fra bronsealder til i dag innenfor et så begrenset område, og få andre lokaliteter, om noen, kan vise til hendelser i sagalitteraturen som direkte kan relateres til fortsatt godt bevarte og tydelige kulturminner.

Noen korte betraktninger rundt stedsnavn

Trondenes

Navnet Trondenes kan komme av Þróndr, en Galt som brukes for å benevne en fjellformasjon. Þróndarnes kan da henvise til et høyt, sterkt fremspringende \, tilspisset nes (Rygh 1911:12)

Altevågen

Trolig etter det gammelnorske alþr som betyr svane; altså svanevågen.

Sølvskeivågen

Leidulf Olsrud har en interessant, dog ifølge han selv ei «uprofesjonell», betraktning rundt navnet Sølvskeivågen i Hålogaland historielags tidsskrift Håløygminne. Det finnes to «skeidvåger» i Troms; Skeivågen i Tromsø og Sølvskeivågen i Harstad. Olsrud mener det kan komme av en båttype som går tilbake til vikingetid. Som eksempel skriver Olsrud om Erling Skjalgsson hadde en stor skeid på 30 rom (Osebergskipet har 16 rom) som ble brukt på vikingtoktene. Man kan vel uansett se for seg nokså store langskip som har ligget fortøyd inne i vågen her. (Olsrud 2015)

Litteratur:

Eidnes, A. 1995: *Trondeneshalvøya i historia.*

Floer, K. 2006: *Minnestøtta over russiske fanger på Trondenes»* I årbok for Harstad 2006.

Holme, J. 2001: *Kulturminnevern. Lov, Forvaltning, Håndhevelse.* Bind II, Kulturminneloven med kommentarer

Narmo, L.E. 2013: «*Russefangeleiren» på Trondenes – Arkeologisk registrering som grunnlag for forslag om vedtaksfredning.*

Nasjonale Festningsverk 2006: *Forsvarsbyggs verneplan. Møvik Fort, Austrått Fort og Trondenes Fort.*

Norsk kulturråd 1967: *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner.*

Olsrud, L. 2015: *Håløygminne hefte 1 – 2015, 24.bind*

Rygh, O. 1911: *Norske Gaardnavne I Tromsø Amt.*

Winther, Th. 1875: *Arkæologiske undersøgelser i Tromsø amt i 1874*